

**Veiviser for inkluderende gravplasser og
krematorier for ulike samfunnsgupper**

Forskningsrapport

En veiledning for inkluderende gravplasser
og krematorier i ulike samfunn

Utgiver

Universitetet i Luxembourg

Dato

2022

Innholdsfortegnelse

Del 1	Introduksjon	4
Del 2	Kortfattet sammendrag	8
Del 3	Bakgrunnsopplysninger	12
	Casestudiene	13
	COVID-19-pandemien	16
Del 4	Nøkkelfunn	17
	Særlige utfordringer for tjenesteleverandørene ved inkluderende gravplasser og krematorier	18
	Eksempler på god praksis	31
Del 5	Konklusjon	43
	Viktige referanser	46
	Forfatterne	49
	Takk	50

Del 1

Introduksjon

Us handlingsplan for integrering og inkludering har som mål å gjøre den interkulturelle dialogen bedre, øke gjensidig forståelse mellom ulike samfunnsgrupper (bl.a. trossamfunn), bekjempe xenofobi, la mangfoldet komme til uttrykk, og være veiledende for de ulike yrkesgruppene i spørsmål om kulturell bevissthet (Europakommisjonen 2016, 2020). Denne rapporten setter fokus på kommunale gravplasser og krematorier, som - fordi de er offentlige steder som yter offentlige tjenester - har en viktig rolle å spille for at alle innbyggere skal føle seg inkludert, og for å fremme en god dialog og forståelse mellom ulike trossamfunn og kulturelle og sekulære grupper i europeiske byer, hvor mangfoldet blir stadig mer tydelig.

I denne rapporten presenteres funnene fra en studie som HERA (Humanities in the European Research Area) har finansiert, hvor åtte mellomstore kommuner i seks land i den nordlige delen av Vest-Europa er blitt satt under lupen: Cork (Irland), Drammen (Norge), Dundee (Storbritannia), Leeuwarden og Maastricht (Nederland), Luxembourg by (Luxembourg), Eskilstuna og Umeå (Sverige). Det varierer fra land til land hvem som forvalter offentlige gravplasser og krematorier. Det mest vanlige er at kommunen forvalter disse, men i casene ser vi at andre aktører kan stå ansvarlige for driften, som for eksempel i Dundee, hvor krematoriet er et kommersielt foretak. I Norge og Sverige er det den nasjonale kirken som forvalter gravplasser og krematorier, som også skal imøtekomme religiøse minoriteter og sekulære grupper.

På bakgrunn av de åtte casestudiene, vil vi her gjøre rede for en rekke viktige punkter. Erfaringer fra byene, sett i sammenheng med helhetsbildet for hele landet, er også tatt med i studie. Den foregående studien av England og Wales har også vært til stor nytte for oss (se Maddrell et al. 2018). Materialet til denne rapporten ble samlet inn fra 2019 til 2022 gjennom kartlegging og bildestudier av gravplasser og krematorier. I hver kommune har vi intervjuet fagfolk og brukere av de enkelte tjenestene. Vi har hatt temasamtaler med flere grupper, organisert aktiviteter for å skape engasjement på kommunalt plan, både med ansatte og frivillige, vi har snakket med kirketjenere og ansatte ved gravplasser og krematorier, med prester og forrettere og diverse interessenter, og store og små interessegrupper i lokalsamfunnet. Alle deltakere som nevnes i denne rapporten er blitt anonymisert.

Det er viktig å ha den «riktige» typen begravelse eller kremasjon, med de «riktige» tilhørende ritualene, for å kunne behandle den avdøde og de etterlatte med respekt. Etter hvert som det kulturelle mangfoldet i samfunnet tiltar, stilles det

også stadig større krav til gravplassene og måter å løse ting på under en gravferd. Folketellingsdata viser at det etniske og religiøse mangfoldet tiltar, både i større og mindre urbane områder (se figur 4). Tidligere undersøkelser har vist at storbykommuner av en viss størrelse jevnt over er bedre rustet til å dekke behovene for gravferd, gravplass og alt som er knyttet til dette, enn mellomstore og små kommuner, hvor man ser at behovene ikke er dekket.

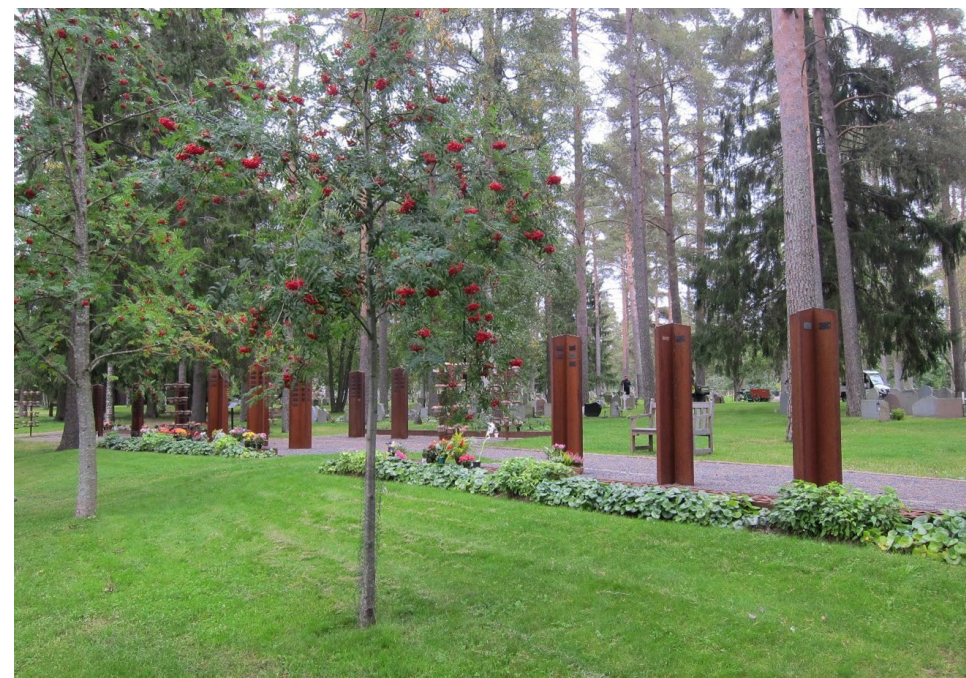
Selv om mange tjenesteleverandører gjør så godt de kan for å komme alle i møte, enten det gjelder flertallet eller minoritetene, så belyser denne forskningen ulike praktiske utfordringer, som ofte reflekterer problemer med forvaltning, økonomi og bemanning, og manglende forståelse for ulik gravferdspraksis. Man bør merke seg at tilbudet om gravferd varierer en del, både mellom og innenfor de europeiske land, og at tilbudet til de ulike etniske og religiøse gruppene kan være både variabelt og utilstrekkelig.

I tillegg til å vise forståelse for ulik religiøs og kulturell praksis, er det nødvendig å forstå de forskjellige behovene *innenfor* etnisk-religiøse grupper (f.eks. religiøse og regionale forskjeller) og hvordan disse formidles i media på lokalt plan, eller på personlig grunnlag.

Forskningsprosjektet til CeMi setter søkelyset på alle de ulike kulturelle og religiøse behovene man har i Nordvest-Europa når det gjelder gravferder, og på utfordringene man møter og de forskjellige måtene å løse tingene på, som lokalsamfunn eller som tjenesteleverandører (f.eks. byplanleggere, og de ansvarlige for gravplasser, krematorier og begravelsesbyråer). Løsningene de kommer fram til vil potensielt bidra til inkludering, jf. EUs inkluderingsstrategi.

I denne rapporten, som er basert på omfattende forskning i lokalsamfunnene blant tjenesteleverandørene på de åtte stedene casestudien dekker, peker vi på utfordringene, og viser at det finnes eksempler på god praksis og kreative løsninger som bidrar til inkludering og tverrkulturell dialog, knyttet til tjenestetilbu-

Vi hevder at det er nødvendig å ha gravplasser, krematorier og steder for minnehøytideligheter som er inkluderende og tilpasset mangfoldet, og vi mener at dette ikke er godt nok belyst i dagens flerkulturelle samfunn, hvor man først nå begynner å forstå at det offentlige rom bør være inkluderende, og at integrasjon er helt nødvendig.

Figur 1. Nytt urnefelt med gravplassfelt i bakgrunnen, Umeå, Sverige.

det ved gravplasser og krematorier. Vi hevder at det er nødvendig å ha gravplasser, krematorier og steder for minnehøytideligheter som er inkluderende og tilpasset mangfoldet, og vi mener at dette ikke er godt nok belyst i dagens flerkulturelle samfunn, hvor man først nå begynner å forstå at det offentlige rom bør være inkluderende, og at integrasjon er helt nødvendig. Å ta tak i disse problemene vil bidra til større sosial trivsel, og det offentlige rom og kulturen generelt vil bli mer inkluderende.

Vi takker alle som har deltatt i forskningsprosjektet, og håper at denne rapporten vil være av verdi, både for lokale og nasjonale tjenesteleverandører, planleggere og politikere, og også for de samfunnsgruppene som er representert i de kommunene som var med i casestudiene. Vi håper også at disse funnene kan sette tanker i sving, og at de kan være relevante i en større europeisk kontekst.

Del 2

Kortfattet sammendrag

Respektfull omsorg for de døde er et universelt behov, og en rettighet

Kommunale gravplasser og krematorier:

- Har stor symbolsk betydning som offentlige rom, både for levende og døde
- Er underlagt nasjonale og lokale juridiske forskrifter og lover
- Representerer samfunnsverdier som likestilling og inkludering
- Bør dekke ulike behov i multikulturelle lokalsamfunn, som f.eks. Ønsket om å ha en sekulær begravelse, eller en religiøs begravelse som forløper slik man ønsker det ut ifra den tro man bekjenner seg til
- Er tjent med å ha kontakt med lokalsamfunn og religiøse grupper, og ha åpen dialog med dem
- Har potensial til å være steder som bringer mennesker med ulik bakgrunn sammen, slik at sosial interaksjon oppstår, og den gjensidige kulturelle forståelsen økes.
- Kan bety at store grøntområder og økosystemgoder tilføres visse bydeler - men fordi folk ikke alltid har samme syn på hvordan disse godene skal brukes, kan spenninger oppstå i forhold til de etterlatte

Inkluderende gravplass- og krematorietjenester krever:

- Engasjement og dialog mellom samfunnsgruppene på lokalt plan, særlig mellom flertallet og mindretallet
- Kontakt og dialog mellom de ulike gruppene for å kunne ta stilling til hvilke tjenester man vil ha på kort og lang sikt
- Regelmessig gjennomgang av nasjonale og lokale forskrifter, holde seg orientert om utredninger ift. Inkludering
- Langsiktig planlegging i lys av de demografiske trendene
- Hensynsfull design av layout, nøytral ikonografi og fleksible rituelle rom
- Tydelige instruksjoner om bruk for rekreasjon, særlig med tanke på hundeeiere, og/eller inndeling av området med tanke på rekreasjon og begravelser
- Levering av tjenester til rett tid (også utenom vanlig arbeidstid)
- Avtalte, prisgunstige tjenester for religiøse grupper som vil ha evig gravplass
- Mulighet for å se eller sette i gang kremeringen hvis det er ønske om det

Figur 2. St. Eskils gravplass i Eskilstuna, Sverige, på Allehelgensaften (2019)

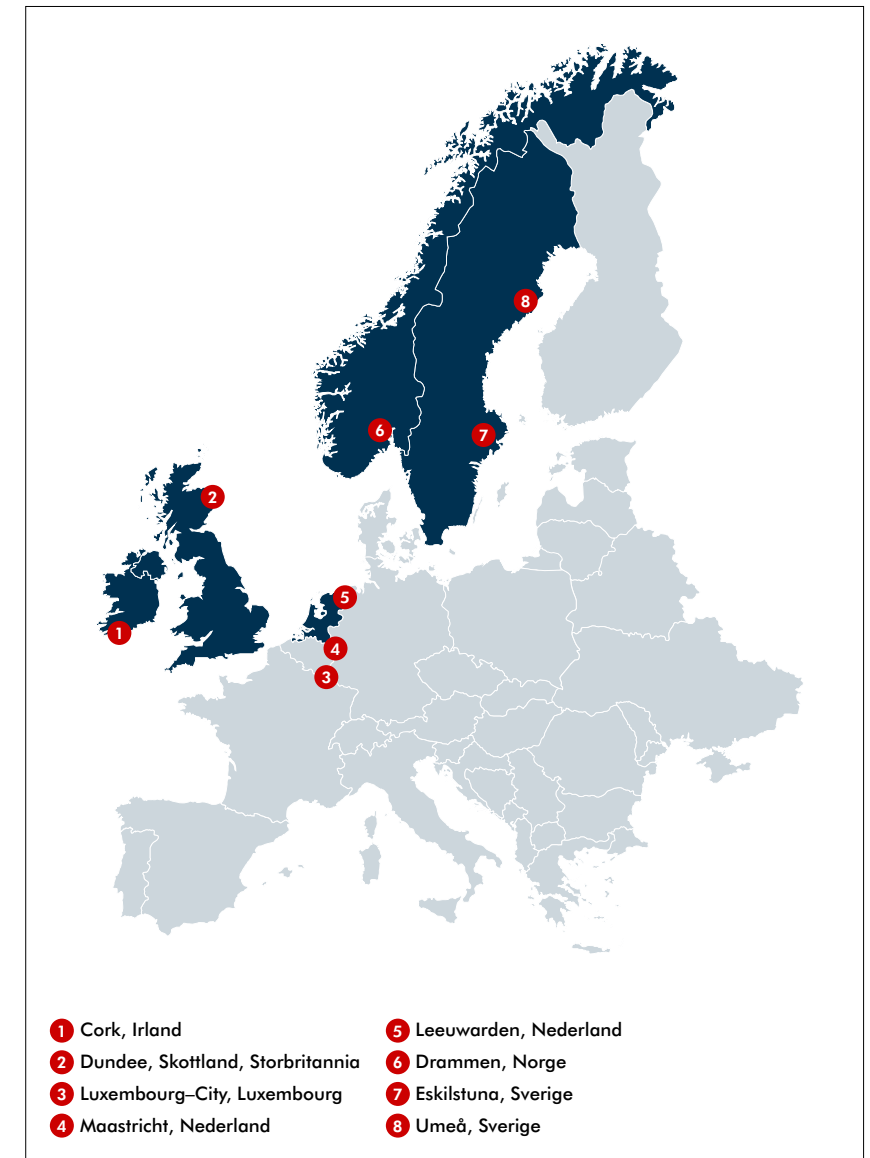
- Frihet til å fjerne kremerte levninger fra krematoriet for å sette urnen et annet sted
- Godt tilbud om kollektivtransport, og parkeringsmuligheter som står i forhold til behovet
- Gode fasiliteter som toaletter og venterom på stedet
- Tilgang til nøytrale rom for de ulike trossamfunn i lokalsamfunnet
- Miljøvennlige tjenesteleveranser

Hvis det legges til rette for arrangementer, folkemøter, frivillighetsprosjekter og sosiale rom, som kafé, kan det bidra til at ulike grupper får kontakt med hverandre, og at de forstår hverandre bedre.

Del 3

Bakgrunnsopplysninger

Casestudiene

Figur 3. Kart over stedene som inngår i casestudiene.

Vi valgte casestudier som ramme for arbeidet med å studere åtte kommuner i seks forskjellige land: Cork (Irland), Drammen (Norge), Dundee (Storbritannia), Leeuwarden og Maastricht (Nederland), Luxembourg by (Luxembourg), Eskilstuna og Umeå (Sverige), samt en førstegangsstudie av Groningen (Nederland). Kommunene som er av omtrent lik størrelse, og som har en betydelig andel innvandrere og/eller etablerte minoritetsgrupper, ble plukket ut i seks nordvest-europeiske land. I disse kommunene finner vi to store flertallsgrupper: en kristen gruppe med kristen kulturarv, og en sekulær gruppe med sekulære normer.

Casestudiene	Befolkning	Minoritetsbefolkning	Year
Cork Irland	125,657*	14%	2016
Drammen Norge	68,945	22%	2019
Dundee Skottland, Storbritannia	148,750	10%	2018
Eskilstuna Sverige	105,924	26%	2019
Leeuwarden Nederland	124,481	17%	2021
Luxembourg-City Luxembourg	122,273	71%	2019
Maastricht Nederland	120,227	33%	2021
Umeå Sverige	127,119	12%	2019

Figur 4. Demografiske data i casestudiene (kilde: basert på Nordh et al. 2021).

*En endring av grensene i 2019 medførte at folketallet økte til 210 000.

De fleste casene har en befolkning på 100 000 - 130 000 (med Drammens 69 000 innbyggere og Dundees 148 000 innbygger som ytterpunktene), der man på bakgrunn av nasjonale folketellingsdata ser at innvandrergrupper og/eller mindre samfunnsgrupper vanligvis representerer fra ca. ti prosent (Dundee) til 33 prosent (Maastricht). I Luxembourg by er hele 71 prosent av byens befolkning utlendinger. Altså et tilfelle for seg.

Det er variasjoner i befolkningsmønsteret på alle de stedene som inngår i våre casestudier, og dette henger sammen med stedenes historie. Den høye andelen innvandrere i Luxembourg kan for eksempel forklares med at det på 1970-tallet ble inngått bilaterale avtaler med Portugal, Spania og Jugoslavia, og at landet i 1980-årene opplevde økonomisk vekst, særlig merkbar innen sektorene finans og IT, som bare fortsetter å vokse. Videre har Luxembourg by status som den ene av de tre hovedstedene i EU, og er hjembyen for flere av EUs store institusjoner.

De største minoritetsgruppene i Luxembourg by er: franskmenn (17 prosent), portugisere (11 prosent), italienere (6,9 prosent), belgiere (4,1 prosent) og tyskere (3,7 prosent). Derimot er Leeuwardens største minoriteter påvirket av turisme / folk som bor i feriehus (fra nabolandet Tyskland, 2 prosent) samt av handel og bånd som oppsto i kolonitiden: Indonesia/Molukkene (1,8 prosent), Antillene (1,3 prosent), Surinam (1,2 prosent), Curaçao (1 prosent) og Marokko (0,9 prosent). Av lignende historiske årsaker er 4 prosent av befolkningen i Dundee asiatisk / britisk-asiatisk. Eskilstuna er sterkt preget av en nyere bosetting av flyktninger: Irakere (5,4 prosent), syrere (3,6 prosent), somaliere (1,9 prosent) og eritreere (0,8 prosent), samt migranter fra nabolandet Finland (4 prosent).

COVID-19 pandemien

Blant de landene og byene som vi hadde med som case, var effekten av COVID-19-pandemien og de statlige restriksjonene når det gjaldt reiser, møter osv. ganske varierende fra land til land og fra kommune til kommune. Det var tydelig at alt dette slo negativt ut i migrant- og minoritetssamfunn, som jevnt over er dårlig representert i (a) viktige stillinger (f.eks. leger, sykepleiere, offentlig transport, supermarkeder) og (b) som oftest bor i boligområder med stor sosial fattigdom (Islam og Netto 2020).

Under pandemien ble det brått satt fokus på temaet inkluderende gravplasser og krematorier, men det har vist seg at noen av bestemmelsene under pandemien førte til en styrking av flertallets normer, og det ble enda vanskeligere å gi alle samme behandling. Se blogginnlegget vårt (på fire språk) hvor vi, med pandemien som kontekst, understreker hvor viktig det er at vi er oppmerksomme på minoritetenes behov i forbindelse med religiøse gravferder: <https://cemi-hera.org/diverse-funerary-needs-at-a-time-of-crisis-reflections-on-covid19-in-multi-cultural-europe/>

Siden pandemien kom da vi var midt i prosjektet, ble våre planlagte aktiviteter lokalt lagt på is, intervjuer og andre ting ble avlyst eller forsinket, og teamet måtte gå over til online intervjuer og undersøkelser, der det var mulig. Det ble naturlig å integrere erfaringene fra pandemien siden vi allerede var i gang med å samle data.

Del 4

Nøkkelfunn

Særlige utfordringer for tjenesteleverandørene ved inkluderende gravplasser og krematorier

De ulike gravplassene og krematoriene som skal yte inkluderende tjenester, får utfordringer av mange slag. Vi ser forskjeller fra land til land, og fra én studie til en annen, men noen utfordringer er felles for alle:

- Nasjonal/lokal politikk for gjenbruk av graver kontra religiøst begrunnede krav om evige gravplasser
- Nasjonale forskrifter som forbyr at avdøde begraves med likklede, og/eller begrenser tilgangen til separate gravfelter
- Noen lands nasjonale forskrifter forbyr fjerning av kremerte levninger fra krematoriet til dedikert gravplass (eller det kreves spesiell tillatelse for fjerning)
- Offentlige tjenester som bare holder åpent fra mandag til fredag (gravplasser, krematorier og tilknyttede tjenester fra leger, rettsmedisinere, registeransvarlig), dekker ikke behovene til de religiøse grupper som vil ha rask begravelse eller kremering
- Behov for at tjenesteleverandørene må være klar over at «mangfold» gjør seg gjeldende på flere plan, og at man også innenfor trosretningene kan se stedsbestemte eller religiøse tolkninger av riktig religiøs praksis, og preferanser som har med generasjon eller kjønn å gjøre.
- Manglende informasjon om statlige tjenester og forventede private kostnader for gravferdstjenestene
- Eventuell prisdifferanse mellom kremering og begravelse kan medføre økonomisk stress for dem som ønsker begravelse av religiøse grunner, spesielt hvis man får ekstra store utgifter fordi man vil ha en evig gravplass
- Uforanderlig design, f.eks. landskapsutforming på gravplasser, og fastmonterte stoler i begravelseslokaler
- Manglende tilrettelegging for at hinduer og sikher kan være til stede under kremering
- På noen gravplasser er det ikke personale til stede, og dette gjør at eldre føler seg utrygge og vegrer seg for å komme alene. Det samme gjelder enkelte

besøkende fra minoritetsgruppene.

- Folks oppfatning, og den betydning som hver enkelt tillegger gravstedene og selve gravplassen, kan føre til konflikter. Eksempelvis vil de etterlatte se på stedet som et sakralt rom, mens hundeeiere og joggere bruker stedet til fritidsaktiviteter (se figur 11)
- Dårlig utbygd kollektivtransport (hovedproblem: avstand og hyppighet)
- For få parkeringsplasser når mange møter opp til en begravelse
- Usikre finansieringsordninger på steder der kommunale tjenester avhenger av statlige budsjetter
- Gravplasser og krematorier har ofte lav prioritet når en kommune eller et lokalsamfunn henter inn faghjelp for å planlegge utviklingen.

Dominante normer

Mens europeiske land anerkjenner retten til religionsfrihet og ytringsfrihet, kan nasjonal lovgivning og dominerende kulturelle normer som gjenspeiles i infrastrukturen ved gravplassen eller krematoriet og i de tilknyttede tjenestene, virke ekskluderende for minoriteter. I henhold til svensk lov kreves det for eksempel spesiell tillatelse for å fjerne kremerte levninger for spredning over rennende vann, slik hinduer og sikher krever. Har man ikke tilgang på tjenester i helgen, kan dette umuliggjøre rask begravelse for muslimer, og rask kremering for hinduer.

Infrastrukturen og arkitekturen på kommunale gravplasser og krematorier gjenspeiler vanligvis normene i kristen kulturarv, eller sekulære normer som flertallet av innbyggerne anser som viktige, men disse normene kan oppleves som ekskluderende av de som ikke er kristne, og av visse religiøse minoriteter (se figur 1 og 5 b,c nedenfor).

Kremering er per i dag utbredt overalt, men praktiseres i ulik grad i de europeiske landene. Kremasjon er den vanligste begravelsespraksisen i landene som inngår i studien, bortsett fra i Norge, hvor 44 prosent velger kremering (2019). Hjemtransport av døde (enten i forseglede kister eller urner) har vært en vanlig praksis blant enkelte innvandrersamfunn i Europa, f.eks. sørasiatiske innvandrere som har kommet til Europa, og folk som migrerer innenfor Europa. Imidlertid skjer det ikke lenger så ofte at en tredjelandstatsborger etter sin død blir sendt hjem fra et europeisk land (som Storbritannia og Nederland) ettersom tilbudet til lokale religiøse minoritetsgrupper blir bedre, og utgiftene for slik hjemreise øker, og etter hvert som familiene, som enten er innvandrere, eller som har med seg en kulturarv

Figur 5a. Ritualer på Allehelgensdag i Luxembourg City, Luxembourg. Figur 5b. Detalj på gravplassporten med kristne symboler (Alpha-Omega), Groningen, Nederland

Figur 5b. Porten inn til en kommunal gravplass. Kristen ikonografi, Merl, Luxembourg.

fra innvandremiljøet, i større grad identifiserer seg med sitt hjemland i Europa (Kardouch-Outmany 2014, Jassal 2015). Det siste er spesielt vanlig for barn av innvandrere og yngre generasjoner som er født i Europa, selv om noen av de som tilhører disse «etablerte» minoritetene fortsatt sier at de foretrekker at deres legemer eller kremerte levninger blir ført tilbake til et land/sted som de har sterk religiøs eller familær tilknytning til (f.eks. askespredning i Ganges, forfedregrav). Restriksjonene under COVID-19 pandemien, da hjemsendelse av de døde var allment forbudt internasjonalt, bidro til å styrke denne trenden.

Ikke like godt tjenestetilbud for minoriteter

Gravferdsvedtektene og de formelle tjenestene som de religiøse minoritetene har krav på, varierer fra land til land. Mens det er vanlig at det er kommunene som forvalter offentlige gravplasser og krematorier, kan staten velge å sette bort enkelte tjenester til eksterne leverandører. I Sverige og Norge er det kirken som forvalter gravplasser og krematorier, med et lovpålagt krav om å sikre et tjenestetilbud til sekulære grupper og minoritetsgrupper. I Nederland og Storbritannia er det vanlig med både offentlige og private tjenesteleverandører, så der blir det et sammensatt regnskap. I land hvor det ikke finnes forskrifter om et tjenestetilbud for troende som tilhører minoritetsgrupper, ser vi at det som oftest blir forhandlet fram et lokalt tilbud på ad hoc-basis, mellom ansvarlige for gravplasser og krematorier, og de religiøse gruppene, og denne praksisen fører ofte til store ulikheter. Tidligere studier har vist at dersom samfunnet ikke klarer å imøtekomme religiøse og kulturelle krav til hvordan vi skal behandle de døde, resulterer det i at de etterlatte føler seg misforstått og marginalisert, og noen ganger engstelige på vegne av den avdøde, ettersom de frykter at deres kjære ikke vil få det godt (Maddrell et al. 2018, 2021).

I Norge og Luxembourg finansierer man vanlige begravelsestjenester via pålagt skatt (slik er det også i Danmark og Polen), mens utgiftene til begravelse er et privat anliggende i mange andre land, som i Nederland og Storbritannia (unntatt for dem som kvalifiserer for statlig dekning av utgiftene). Der det kreves privat finansiering av gravferden (gravplass eller krematorium) og av forrettelsen, er utgiftene en faktor som kan skape enda større samfunnsforskjeller, i og med at fattigdom kommer til syne under gravferden. Dette gjelder særlig for religiøse grupper som jøder, muslimer, ortodokse og noen romersk-katolske troende, som av religiøse grunner ønsker å ha et evig gravsted. I denne studien kommer det fram at prisene for evige gravsteder på kommunale gravplasser varierer fra ca. 1500 € til 10 000 €. Det kan også være lokale barrierer for å få adgang til retten til et evig gravsted i land der gjenbruk av gravstedene er etablert som gjeldende norm (f.eks. Luxembourg) (se Nordh et al. 2021). Mohammad, en marokkansk migrant i Maastricht, forklarte:

“Folk foretrekker å betale én gang for alle for retten til et evig gravsted. Men kommunen (...), gir oss ikke den muligheten. Og hvis de tilbyr det, er det ganske dyrt. Ca. 10 000 euro til sammen. Og det er for dyrt for oss. (...) Første gang jeg hørte hva slags priser de opererer med, tenkte jeg: «Hvordan våger du å gjøre penger på et dødt menneske?» (...) I måten de kommuniserer på, i det offentlige, er det alltid snakk om å «bistå», «delta», at det er «skreddersydd for folket». Jeg kaller ikke dette «skreddersydd».

Innfødte minoriteter som Romanifolket, for eksempel, kan føle at de stenges ute, og at samfunnet ser på dem som marginale. I deres kultur er det vanlig med store gravsteiner og forseggjort utsmykning av gravstedene. Denne kulturen skiller seg ut fra flertallets skikk og bruk, og passer heller ikke inn i gravplassforskriftene (se figur 6).

Det ser ut til at det er økende bevissthet i samfunnet om at det faktisk er nye behov å dekke i forbindelse med gravplassene og krematoriene over hele Europa, og særlig i visse kommuner. De mest effektive serviceleverandørene er

Figur 6. Gravsted for de reisende, Cork, Republikken Irland.

veldig klar over at når det gjelder tro og kultur er behovene er ganske forskjellige fra én gruppe til en annen,. Det ble også påpekt at det er lokale forskjeller, nye trender blant befolkningen og i gravferdspraksisen,. Men et strengt regelverk kan virke begrensende på alternativene som etterspørres, som en ansatt på en gravplass i Luxembourg forklarte oss: På gravplasser har du urnenedsettelse og vanlige kistebegravelser, og du kan be om askespredning. Ingenting utover det. ... vi har ingen andre forespørsler, ettersom regelverket er som det er.

Noen få av de vi snakket med av de som var ansatte ved gravplasser og krematorier mente også at minoritetsgruppene burde "passe inn" i flertallets praksis. En ansatt på gravplassen i Drammen forsto for eksempel at muslimer satte "rammer" eller kantstein rundt gravene for å beskytte avdøde mot at folk trakk over graven, men dette var i strid med gravplassforskriftene: «De burde følge reglene på gravplassen, så når jeg ser at de begynner å ramme inn gravene, sier jeg fra til sjefen min, og han går videre til sin egen sjef, som tar seg av saken, og sender brev til de pårørende.» Dette forteller oss at det kreves opplysning og kunnskap om betydningen av religiøse påbud i bestemte trossamfunn. Det må vises forståelse for ulike behov, gjennom å ha åpen dialog med minoritetsgruppene lokalt. Videre bør forskrifter som kan ha blitt vedtatt på bakgrunn av en bestemt akseptert estetisk norm, eller normer som rett og slett har blitt etablert fordi man ønsket å prioritere enkelt vedlikehold, revideres.

I mange kommuner har religiøse minoritetsgrupper som muslimer og bahaier, og de kinesiske troende forhandlet (eller er i ferd med å forhandle) for å oppnå egne, dedikerte gravplasser i kommunen med kommunale bestemmelser som ramme, (se figur 8 og 9) men her støter man ofte på uklart definerte prosedyrer, man opplever forskjellsbehandling, og prosessen er ofte langvarig. I Dundee, for eksempel, rapporterte en muslimsk deltaker i studien at det trossamfunnet han tilhørte ikke kom noen vei med sine planer for en dedikert islamsk gravplass før en muslimsk trosfelle ble valgt inn i kommunestyret. Han fikk straks høre: «Nå er du i kommunestyret, nå kan du få gjort noe.» Dialog mellom ansatte ved kommunale gravplasser/krematorier og de lokale religiøse grupper er av stor betydning for at vi skal kunne ha et inkluderende tjenestetilbud, spesielt med tanke på de gruppene som mener at det er viktig i hvilken retning man legger avdøde, og/eller at man skal beskytte graven eller utføre spesielle ritualer, som f.eks. vask av den døde kropp, eller overværing av kremasjonen, for de døde ve og vel.

Men enkelte foretrekker likevel en begravelse på den gravplassen hvor

flertallet begraves. Nouria, som forlot hjemlandet Algerie sammen med mannen sin, bor i Luxembourg. Hun forteller at det ble avtalt at hennes mann skulle kunne begraves på den muslimske delen av gravplassen, fordi det ikke fantes noe annet godt alternativ: 'Det viktigste var at det gikk bra, at noen ba for ham. Det var det som var viktig. Men når vi tenker etter, hvorfor skal man ikke kunne begraves ved siden av andre [ikke-muslimer]? ... Jeg er troende, og muslim, det vet alle. Men du må tilpasse deg det nye miljøet'. For Nouria ville det å begrave ektemannen på hovedgravplassen representere en integrering i lokalsamfunnet. Thoma, en arminiansk-kristen flyktning fra Syria som vi traff i Maastricht, er av samme oppfatning: «Slik jeg ser det, ville det være flott om en nederlander og en armener, eller en tyrker og en araber, lå ved siden av hverandre. Og hvis det ville skje i Nederland, ville jeg ha en nederlandsk tekst på gravstenen, og en arabisk tekst like under. Og for naboen en tyrkisk tekst og en nederlandsk tekst. Det ville vært integrering på sitt beste, tror jeg. Jeg synes det ville være vakkert å kombinere ting på en slik måte.»

Noen grupper av troende, som f.eks. jøder, muslimer og en del kristne trossamfunn, krever at retten til en grav av religiøse grunner skal være evigvarende, noe som skaper problemer i forhold til politikken om gjenbruk av gravene, som er utbredt i visse europeiske land. Maria, en romersk-katolsk innvandrers fra Irland, hvor det er vanlig at gravstedene er evigvarende, ble sjokkert da hun fikk høre at gjenbruk av graver var gjengs i Luxembourg, selv romersk-katolisismen også er mest dominerende der. Det er også viktig å merke seg at mens innvandrere av kristen tro som foretrekker eller ønsker begravelse på de feltene på gravplassen som er satt av for det store flertallet eller for sekulære grupper, kan de ha spesifikke ritualer eller en minnestundskultur som avviker fra lokale normer, for eksempel lange begravelsesseremonier eller sørgeritualer som avviker fra lokale normer.

Eksemplene viser tydelig at den kunnskapen vi har om ulike skikker ikke er nok. Det er også behov for en kontinuerlig dialog med de lokale grupperinger, og samråd med enkeltindivider.

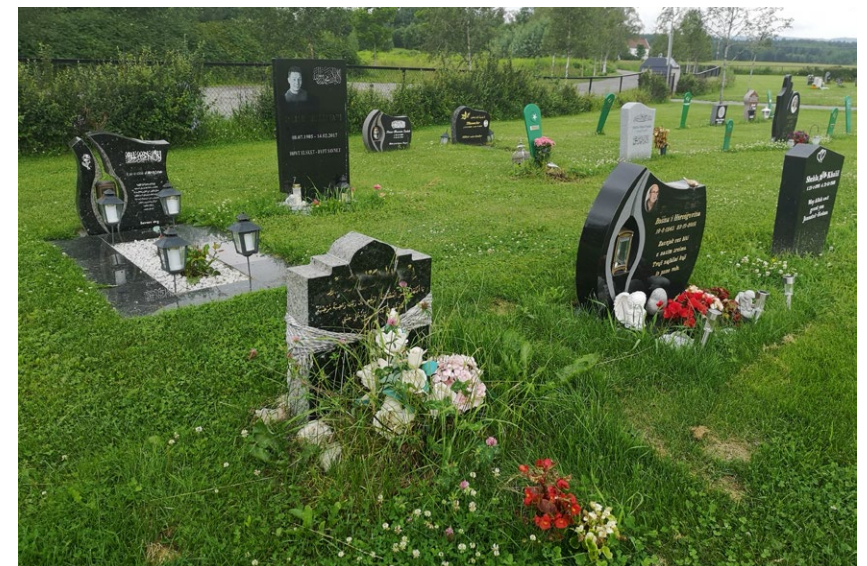
Det er også behov for en kontinuerlig dialog med de lokale grupperinger, og samråd med enkeltindivider.

Figur 7. Deekket jødisk gravplass på en kommunal gravplass, Dundee, Storbritannia. Figur 8. Feng Shui gravplass, kommunal gravplass, Zwolle, Nederland.

Generelt bidrar tydelig skilting og oppmerking av de ulike gravfeltene på en stor gravplass til at den blir mer tilgjengelig for ulike grupper, og man oppnår større forståelse for andre religiøse grupper, så vel som for de ikke-troendes felter. Imidlertid har jødiske graver altfor ofte blitt utsatt for hærverk av rasistisk karakter, og av frykt for akkurat dette ba et muslimsk samfunn i Sverige om at man ikke skulle skilte mot det muslimske gravfeltet på den kommunale gravplassen. Vi ser at behovet for å snakke sammen på lokalt plan, er stort. Det er også viktig å merke seg at det kan finnes ulike praksis og estetiske preferanser innenfor ett og samme trossamfunn, f.eks. for ulike retninger innen et trossamfunn. Det kan også være stedsbestemte forskjeller (se figur 9). Noen religiøse grupper mener at den eneste måten å få dekket deres behov på, er å gjøre private tiltak. I Dundee, kjøpte Muslim Burial Trust en del av den kommunale gravplassen (se fig. 10) for å kunne anlegge gravene i riktig retning, for å sikre at begravelser skjer raskt, og for å kunne holde hunder borte fra gravene. De ser det som et problem at hundeeiere ofte mangler respekt for de hellige gravene, og for reglene på gravplassen (se fig. 11).

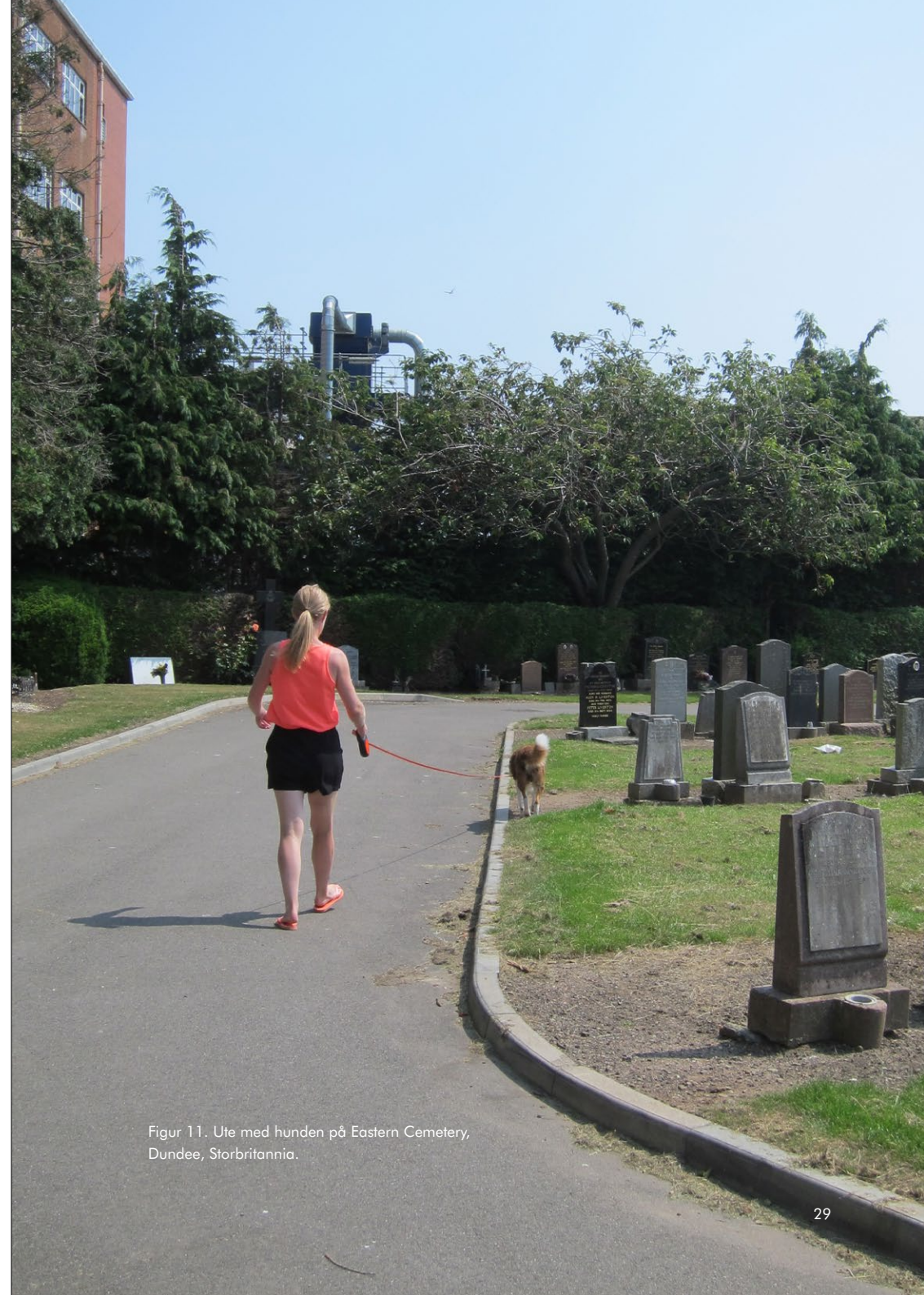
Figur 9. Muslimsk gravfelt med forskjellige typer gravsteiner, Drammen, Norge.

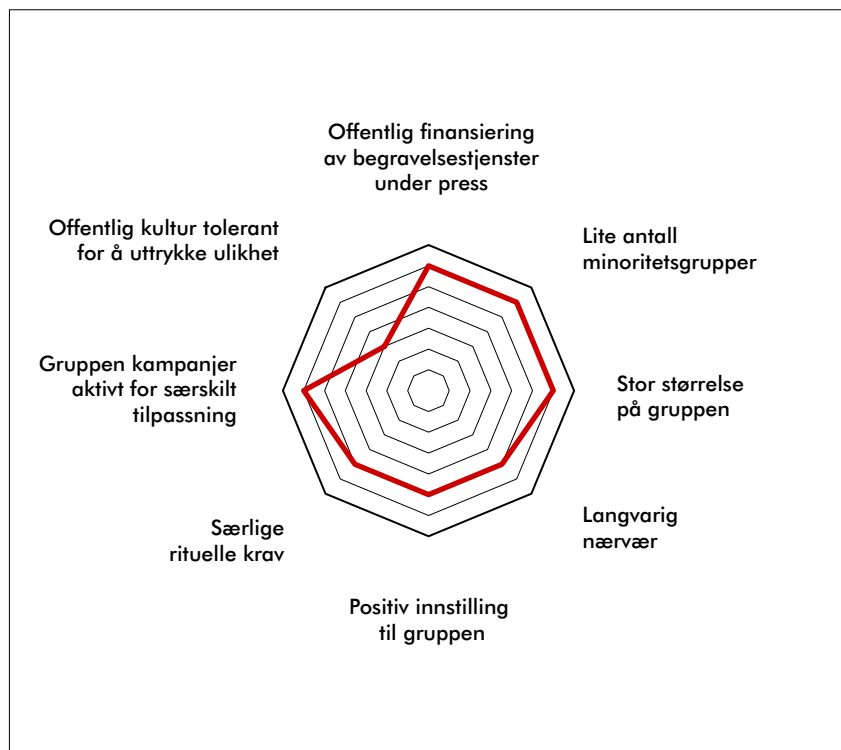
Figur 10. Privat muslimsk gravplass, en "Burial Trust", like ved en kommunal gravplass, Dundee, Storbritannia. Legg merke til at gravsteinene er omtrent like, både i størrelse, form og farge.

Mange kommunale aktører var klar over at behovene var forskjellige, fra en gruppe til en annen, når det gjaldt tro og kultur. Lokale forskjeller og skiftende trender blant befolkningen og i gravferdspraksisen, ble også påpekt. Imidlertid var ikke dette noe vi så overalt, og de nasjonale og lokale forskriftene, samt institusjonell eller individuell motvilje mot endringer, utgjør hindringer for å få til inkluderende gravplasser og krematorier. Klarer man ikke å imøtekomme religiøse og kulturelle krav til hvordan behandle de døde ender det med at de etterlatte føler seg misforstått, marginalisert og engstelig på vegne av den avdøde, og de kan lett tro at deres kjære ikke vil få det godt (Maddrell et al. 2021).

The Eight-Factor Framework (Jedan 2023) kan være et nyttig verktøy som kan hjelpe oss til å forstå hvorfor visse dedikerte begravellesbyråer er blitt foreslått for bestemte innvandrergupper, eller minoritetsgrupper, og hvorfor akkurat de er best egnet til å bistå med å planlegge gravferdstjenestene. Med denne modellen kan man «kartlegge» visse dedikerte områder, ut fra gruppens størrelse og type, eksisterende forskrifter og normer for gravplasser og krematorier, og økonomiske begrensninger. Modellen kan være nyttig i arbeidet med å finne løsninger for å dekke minoritetenes behov for fasiliteter ved gravferden (se fig. 12 under).

Figur 11. Ute med hunden på Eastern Cemetery, Dundee, Storbritannia.

Figur 12. Eight-Factor Framework (EFF) for særskilte tjenestetilbud for minoritets- og innvandrergrepper i forbindelse med gravferden (Jedan 2023).

Eksempler på god praksis

Som vi allerede har nevnt, samarbeidet de ansatte ved gravplassene og krematoriene med lokale grupperinger for å få til en inkluderende ordning, både for ikke-troende og for troende, uansett tilhørighet, og de la til rette for å klare å innfri personlige ønsker der det var mulig. Noen av eksemplene nedenfor handler om forbedring av prosesser, offentlig engasjement, kommunikasjon og kontakt og kreativ respons på nære behov. COVID-19-pandemien og restriksjonene som fulgte ga enda flere utfordringer, men enkelte kreative løsninger dukket også opp, som f.eks. opplæring av en ekstra stab av frivillige

blant kommunenes ansatte; forhåndsgravde graver for raske begravelser, ny eller utvidet bruk av rituelle rom utendørs, rekruttering av nye, yngre frivillige til religiøse ritualer som vask av den avdødes kropp eller fellesbønner, og bedre muligheter for live-streaming og digital deltakelse i begravelser (se figur 16). Elizabeth, en av våre deltakere i Cork, sa dette: "Vi har sett ganske mange begravelser via streaming. Så det har vært en stor velsignelse. Du kan jo ikke kjenne varmen fra folk ved siden av deg, men de var så absolutt til hjelp. Det finnes eldre mennesker som ikke kan komme i begravelse uansett, så jeg håper de vil holde på den ordningen for begravelsene og for gudstjenestene". På noen gravplasser og i noen minnelunder så man i den perioden også at folk var oftere innom i fritiden, noe som har satt i gang mer tankevirksomhet rundt ideene om mulig utvidelse og/eller oppmerking av soner for rekreasjon.

Kommunale gravplasser og minnelunder er både et offentlig rom og en ressurs. De fyller et universelt behov. Som en imam i Cork bemerket: «Når folk dør, er de på like fot ... enten de er katolske eller muslimer». Gravplasser og minnelunder kan også fungere som møtesteder, både for en bestemt samfunnsgruppe innad, eller på tvers av samfunnsgruppene. Som en besøkende fra Romani-gruppen i Cork bemerket: Det handler nok om denne ene fellesnevneren. Der, på gravplassen er vi alle like. Faktisk tror jeg at vi er mer forenet på gravplassen enn noe annet sted. Det er en mann to plasser nedenfor der min bror er gravlagt som var en stor forretningsmann i Cork. Vi snakker med familien hans der ved graven. I alle andre sammenhenger ville vi aldri ha møttes, og heller aldri snakket med hverandre'. Det er ganske klart at det ligger et stort potensial i gravplassene når det gjelder sosialt fellesskap og bedre gjensidig forståelse.

God praksis handler blant annet om:

Regulering, forvaltning og planlegging

- Siden landenes demografi endrer seg, bør man jevnlig gå gjennom det nasjonale lovverket og de lokale vedtektene som angår gravplasser og krematorier, slik at lokal erfaring og førstehåndskunnskap fra grasrota kan tas i betraktning når oppdatering av lovverk skal skje
- Informasjon om kommunale tjenester og spesifikke gravferdstjenester som skal være tilgjengelig på nettstedet og i brosjyrer bør oversettes til de viktigste lokale minoritetsspråkene (inkludert vanlige rettigheter, kostnader, vedtekter)
- Tett forbindelse til lokalmiljøet, hvor alle grupper bør informeres og samvirke om planlegging og prosjektering av gravplasser og krematorier, og om eventuelle utvidelser eller ombygging (se fig. 13 a,b)

Design, fasiliteter og rituelle rom

- God tilrettelegging av gravferden, innhente informasjon om preferanser. Det handler om å komme sekulære og lokale religiøse samfunn i møte.
- Nøytrale lokaler (f.eks. uten religiøs ikonografi) (se fig. 14 a)
- Ha et utvalg av passende flyttbare religiøse ikoner som kan brukes etter behov og ønske under gravferdsritualene (se fig. 14 b)
- Bygninger og lokaler som kan tilpasses etter rituelle behov (f.eks. Ekstra rom, hvis det blir trangt om plassen i større begravelser. Overføring /TV-skjerm)
- Uterom tilpasset for ulike ritualer (f.eks. for muslimske fellesbønner, sosialt adskilte ritualer, eller ritualer for grønne uterom (se figur 15 a,b)
- Fasiliteter for rituell vask som etterlatte vil utføre (f.eks. under muslimske fellesbønner) (se figur 14c)
- Legge til rette for at hinduer og sikher kan få se avdøde / sette i gang ovnen i krematoriet (se figur 16)
- Høykvalitets lydanlegg for seremoniell musikk, eller for forhåndsinnspilte, private opptak av sanger, mantraer og bønner
- Link for Webkamera, for å kunne være virtuelt til stede. Etterlatte og venner fra utlandet kan dermed delta, og personer som ikke har helse til å komme (Fig. 17 a,b)
- Den rettsmedisinske tjenesten som gjør avdøde klar for gravferd så raskt som mulig, i samsvar med religiøse regler, gjør sitt beste for å

ivareta likets integritet, og foretar f.eks. ikke-invasive obduksjoner

- Forespørsler om å bruke mer tid på gravplassen eller i krematoriet bør imøtekommes når en stor gruppe er ventet til begravelsen, eller når begravelsesritualene er omfattende
- Gravplasser og krematorier bør være bemannet også i helgene
- Tilgang hele uken (alle sju dager) til leger og registratorer for rask stadfestelse av dødsfallet, med umiddelbar registrering. Dermed vil begravelsen eller kremering kunne finne sted raskt.
- Livssynsåpne rom hvor det tolereres at folk uttrykker sorg (se figur 18)
- Nøytrale fasiliteter og symboler som gjenspeiler mangfold og som kan virke inkluderende (se eksemplene i figur 19 og 20)
- Flyttbare stoler for friere oppsett og fri bruk av gulvplassen i gravferdslokalet
- Lett tilgjengelige parkeringsplasser, toaletter, stier etc.
- Godt utviklet offentlig transport
- Ekstra parkeringsplasser for gravferder hvor man forventer stort oppmøte. Den bør være miljøvennlig.
- Gravplasser og minnelunder kan tilføre bydelene de ligger i store grøntområder og verdifulle økosystemgoder. Vi så eksempler på dette under COVID-19-pandemien, hvor folk ikke kunne dra langt av sted pga. restriksjonene.
- Soneinndeling for aktiviteter knyttet til rekreasjon, som å gå med hund eller trene
- Miljøvennlig anleggsdesign f.eks. skape natur- eller skogsmiljøer på kommunale gravplasser der dette ikke allerede finnes

Kommunikasjon og samfunnsengasjement

- Hageanleggene ved krematoriet/gravplassen er sosiale rom som kan ha stor betydning for samhandling. Informasjon om de ulike samfunnene som er brukere av en gitt gravplass eller et krematorium, kan bidra til økt forståelse
- Kommunikasjon er viktig, og det bør være åpen dialog mellom gravplasser og krematorier, personale og lokalsamfunn.
- Man bør legge til rette for sosial interaksjon; sittegrupper, kaféer, arrangementer og dugnader
- Er stedet bemannet, og de faste åpningstidene godt kjent (oppslag og informasjon), så kan dette bidra til økt samhandling. Det kan også være en idé å bruke bygninger som står tomme til kafé, blomsterbutikk, informasjonspunkt med toalettfasiliteter
- Tydelig informasjon og skilting på gravplasser og ved krematorier kan utformes i samråd med de lokale grupper (fig. 21 a,b,c)
- Begivenheter på gravplassen og ved krematoriet kan skape lokalt engasjement, samhandling mellom ulike grupper, og kunnskap om ulike praksis og ulike alternativer for begravelse. Man kan f.eks. invitere til omvisning, åpent hus, konserter, folkemøter, utstillinger, samtaler, forum som 'Dying Matters' og lignende tiltak som kan bidra til økt bevisstgjøring
- Frivillige fra lokalsamfunnet og de ulike religiøse gruppene kan oppfordres til å stille opp på gravplassen eller ved krematoriet for å gjøre hagearbeid, gå inn i sosiale oppgaver, bistå under arrangementer
- Noen grupper kontakter ulike aktører for å skape og finansiere spesielle tjenester som ifølge deres kultur er nødvendige. Det hender også at de sørger for opplæring av trossamfunnets medlemmer, som kan møte opp hvis en begravelse må finne sted i helgen. De bistår personalet på gravplassen slik at helse og sikkerhet kan ivaretas.
- Utnevner man kontaktpersoner i de ulike samfunnsgruppene, kan dette gjøre kommunikasjonen med tjenesteleverandørene enklere. Disse kan bistå sistnevnte og familiene med forberedelsene til gravferden.
- Det skjer at spesielle initiativer kan gi støtte til en familie eller en tjenesteleverandør. Eksempelvis har vi sett at jødiske og muslimske gravferdskomiteer har samlet inn midler til felles fasiliteter, som rituelle vaskerom og likbiler, og til individuelle gravferder.

Figur 13a. Gruppefellesskap på en Feng Shui gravplass, Zwolle, Nederland. Figur 13b. Kreativt verksted hvor man jobber med temaet Utforming av inkluderende gravplasser og krematorier, Luxembourg Festival of Migration 2020.

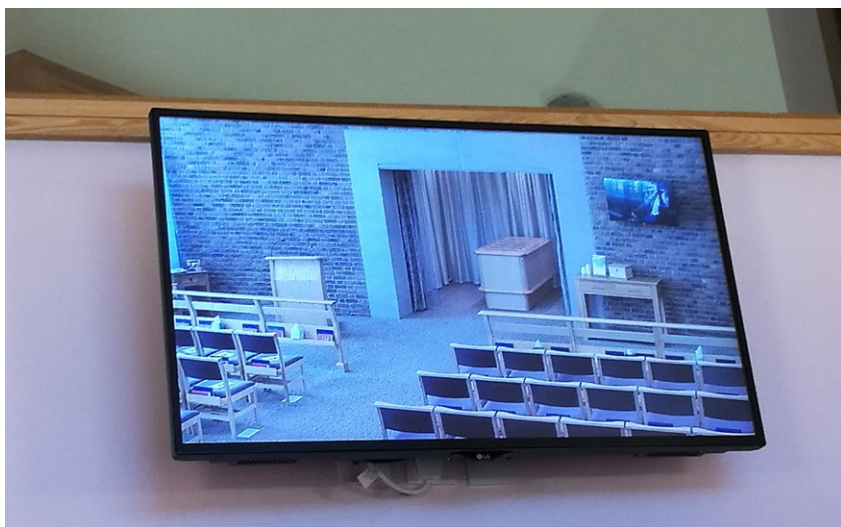
Figur 14a og b. Nøytrale rom med flyttbare stoler og religiøse ikoner, som blir satt inn i rommet hvis man spør om det (UK).

Figur 15a. Muslimsk gravfelt inne på kommunal gravplass, Groningen, Nederland. Figur 15b. Rituell rom ute i det fri. Umeå, Sverige, 2020. Figur 15c. Rituell uterom og vaskefasiliteter for etterlatte.

Figur 16. Alt er lagt til rette for å kunne se/starte kremasjonen. Figur 17a. Seremonien sendes på TV-skjerm i et rom ved siden av (UK).

Figur 17b. Live-streaming av en begravelse (Sverige). Figur 18. 'Et fritt felt' på en kommunal gravplass, Groningen (Nederland). Her er det ikke gitt regler for gravenes retning, gravminnet, eller stilen på gravpynten.

Figur 19a. Kompass på muslimsk gravplass. Figur 19b. Fargekoder på oppmerket retningsangivelse i en avdeling for kroppsvask (begge bilder fra Leeuwarden, Nederland).

Figur 20a. Sekulær og flerreligiøs ikonografi på benkene på en nederlandsk gravplass. Figur 20b. Fat med småstein for å markere besøk på graven, på den jødiske delen av den kommunale gravplassen i Luxembourg by.

Del 5 Konklusjon

Figur 21a. Kart og informasjon om gravplassen (Umeå, Sverige). Figur 21b. Skilt som viser ulike trosretninger og funksjonelle soner (Eskilstuna, Sverige). Figur 21c. Vedtekt om lufting av hunder på gravplassen (Dundee, Storbritannia).

A

klare å skape livssyns åpne gravplasser og krematorier, med de nødvendige tilknyttede tjenester, er svært viktig hvis man vil ha et inkluderende flerkulturelt samfunn, der alle føler at de «hører til», får sine behov imøtekommet og ser at deres døde blir behandlet med respekt. Dette elementet, som så ofte er blitt helt oversett, kan bli en viktig del av EUs handlingsplan for integrering og inkludering. Det er av svært stor betydning at man legger til rette for dialog mellom minoritetene og de større samfunnsgruppene, tjenesteleverandørene og planleggerne, hvis man vil få til - og opprettholde - velegnede, velfungerende og inkluderende gravplasser og krematorier. Erfaringene fra begravelserne under COVID-19-pandemien har også vist at innovative og inkluderende tilbud som live-streaming, visning på TV-skjerm og rituelle rom ute i det fri kan gagne alle brukere.

Bedre tjenester og fasiliteter som gjør gravplasser og krematorier mer tilgjengelige og mer inkluderende, både for troende og ikke-troende, og som tar mer hensyn til behovene i minoritetsgruppene, så vel som i flertallsgruppene, vil gi kommunale gravplasser og krematorier og tjenester som alle kan oppsøke, og som alle kan være tjent med. God planlegging og design, et godt offentlig transporttilbud og tilgang på parkeringsplasser, god oppmerking av områdene som er egnet for rekreasjon som benker å sitte på, kaféer, eventer og frivillig innsats kan fremme tverrkulturell dialog og forståelse.

Figur 22. Kafé på gravplassen, Groningen, Nederland.

Viktige referanser

- Beebeejaun, Y. (2012) Including the Excluded? Changing the Understandings of Ethnicity in Contemporary English Planning. *Planning Theory & Practice*, 13(4), 529-548.
- Beebeejaun, Y., McClymont, K., Maddrell, A., Mathijssen, B., & McNally, D. (2021). Death in the Peripheries: Planning for Minority Ethnic Groups beyond "the City." *Journal of Planning Education and Research*, <https://doi.org/10.1177/0739456X211043275>
- Cremation Society of Britain (2019) International Statistics (Accessed 30 Sept 2022), <https://www.cremation.org.uk/International-cremation-statistics-2019>
- European Commission (2020) EU Action Plan on Integration and Inclusion 2021-2027 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0758&qid=1632299185798>
- Francis, D., Neophytou, G. and Kellaher, L. (2005) *The Secret Cemetery*. London: Berg.
- Gardner, K. (1998). Death, burial and bereavement amongst Bengali Muslims in Tower Hamlets, East London. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, xiv(iii), 507-22.
- Gunaratnam, Y. (2013). *Death and the Migrant: Bodies, Borders and Care*. Bloomsbury Academic
- Hadders, H. (2021 online first). Hindu urn burial in Norway: an option for the future? *Mortality*. DOI: 10.1080/13576275.2020.1869708
- Havik, P., Mapril, J. & Saraiva, C. (2018). Introduction. In P. J. Havik, J. Mapril & C. Saraiva (Eds.) *Death on the Move: managing narratives, silences and constraints in a transnational perspective* (pp. 1-10). Cambridge Scholars Publishing
- Hunter, A. (2016). Deathscapes in diaspora: contesting space and negotiating home in contexts of post-migration diversity. *Social and Cultural Geography*, 17(2), 247-261. DOI:10.1080/14649365.2015.1059472
- Hunter, A. & Ammann, E. S. (2016) End-of-life Care and Rituals in Contexts of Post-migration Diversity in Europe: An Introduction, *Journal of Intercultural Studies*, 37(2), 95-102, DOI: 10.1080/07256868.2016.1142052
- Islam, F. & Netto, G. (2020). 'The virus does not discriminate'. Debunking the myth: the unequal impact of COVID-19 on ethnic minority groups, *Radical Statistics Journal*, 126, 19-23 <https://www.radstats.org.uk/no126/IslamNetto126.pdf>
- Jassal, L. K. (2015). Necromobilities: The Multi-sited Geographies of Death and Disposal in a Mobile World. *Mobilities*, 10(3), 486-509. DOI: 10.1080/17450101.2014.912049
- Jedan, C., Kmec, S., Kolnberger, T., Venbrux, E., & Westendorp, M. (2020). Co-creating ritual spaces and communities: An analysis of municipal cemetery Tongerseweg, Maastricht, 1812-2020. *Religions*, 11(9), 435. doi: <http://dx.doi.org/10.3390/rel11090435>
- Jedan, C. (2023- forthcoming), The Economics and Politics of Dedicated Funerary Provision for Migrant and Minority Groups. A Perspective from the Netherlands, in: Maddrell et al. (eds.), *Mobilities in Life and Death. Negotiating Room for Migrants and Minorities in European Cemeteries* (Imiscoe Research Series), Cham: Springer.
- Kadrouh-Outmany, K. (2014). Burial practices and desires among Muslims in the Netherlands: A matter of belonging, *Can. J. of Netherlandic Studies*, 33.2/34.1, 107128
- Maddrell A. (2020) 'Bereavement, grief, and consolation: Emotional-affective geographies of loss during COVID-19', *Dialogues in Human Geography* 10(2) 107-11, doi: <https://doi.org/10.1177/2043820620934947>
- Maddrell, A., Beebeejaun, Y., McClymont, K., McNally, D., Mathijssen, B. & Dogra, S.A., (2018). *Deathscapes and Diversity in England and Wales: setting an agenda*, *Revista d'Etnologia de Catalunya* 43, 38-53
- Maddrell A., McNally D., Beebeejaun Y., McClymont K. and Mathijssen B. (2021 online first), Intersections of (infra)structural violence and cultural inclusion: the geopolitics of minority cemeteries and crematoria provision, *Transactions of the Institute of British Geographers* <http://doi.org/10.1111/tran.12437>
- Maddrell, A., Beebeejaun, Y., Kmec, S. & Wingren, C. (2022 online first) *Cemeteries and crematoria, forgotten public space in multicultural Europe. An agenda for inclusion and citizenship*. *Area*, 00, 1- 9. <https://doi.org/10.1111/area.12824>
- Marjavaara, R. (2017). Selecting a place of rest after a life on the move: determinants of post-mortal mobility in Sweden, *Applied Mobilities*, 2(2), 166-181, DOI: 10.1080/23800127.2017.1326779
- Nordh, H., House, D., Westendorp, M., Maddrell, A., Wingren, C., Kmec, S., McClymont, K. Jedan, C., Uteng, P. T., Beebeejaun, Y., & Venbrux, E. (2021). Rules, Norms and Practices - A Comparative Study Exploring Disposal Practices and Facilities in Northern Europe. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, <https://doi.org/10.1177/00302282211042138>
- Rugg, J. (2020). Social justice and cemetery systems. *Death Studies*. DOI:10.1080/07481187.2020.1776791
- Skår, M., Nordh, H. & Swensen, G. (2018). Green urban cemeteries: more than just parks. *Journal of urbanism*, 11(3), 362-382. DOI:10.1080/17549175.2018.1470104
- Swhajor, A., Heessels, M., Van der Velde, P. & Venbrux, E. (2010). Aan de Ganges in Twente. Onderhandelen over vormgeving van hindoedodenrituelen in Nederland. *Quotidian*, 83-102.
- Tolia-Kelly, D. (2008) Investigations into diasporic 'Cosmopolitanism': beyond native mythologies of the 'non-native'. In C. Dwyer & C. Bressey (Eds.), *New Geographies of Race and Racism* (pp. 283-296). Ashgate
- Wojtkowiak, J., Rutjens, B. T., & Venbrux, E. (2010). Meaning Making and Death in a Secular Society: A Dutch Survey Study. *Archive for the Psychology of Religion*, 32(3), 363373. <https://doi.org/10.1163/157361210X532059>

Forfatterne

Yasminah Beebeejaun (UCL), Danielle House (Universitetet i Reading), Christoph Jedan (Universitetet i Groningen), Sonja Kmec (Universitetet i Luxembourg), Marianne Knapskog (TOI), Avril Maddrell (Universitetet i Reading), Katie McClymont (UWE), Helena Nordh (SLU), Eric Venbrux (Universitetet i Nijmegen), Tanu Priya Uteng (TOI), Mariske Westendorp (Universitetet i Utrecht), Carola Wingren (SLU). Med ekstra bistand fra Vevila Dornelles (Universitetet i Reading) og Farjana Islam (Heriot-Watt University).

Kontakt

Prosjektleder Professor Avril Maddrell (avril.maddrell@reading.ac.uk)

Takk

Vi takker alle som har deltatt i, og støttet, dette forskningsprosjektet. Takk til de som lot seg intervju, takk til de ulike samfunnsgruppene, våre prosjektpartnere, Royal Town Planning Institute (Storbritannia og Irland), Dutch Funerary Museum Tot Zover og Terebinth Foundation (Nederland), og takk til finansieringsbyrået Humanities in the European Research Area.

Bildene er tatt av

Danielle House, Christoph Jedan, Sonja Kmec, Marianne Knapskog, Avril Maddrell, Brenda Mathijssen, Helena Nordh, Mariske Westendorp.

Opphavsrett

Denne rapporten er lisensregistrert under Creative Commons CC-BY_NC-ND.

Nettsted

cemi-hera.org

Design av

Bison Bison

